

IV ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС, МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ

Сергієнко Наталія Артурівна,
приватний юрист, кандидат юридичних наук

УДК 346.91

ПРОЦЕНТИ ТА ПЕНЯ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ, ПРОБЛЕМАТИКА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА СТЯГНЕННЯ

У науковій статті проаналізовано правову природу процентів та пені в господарських правовідносинах. Автором розглянуті окремі аспекти законодавчого регулювання процентів та пені, судова практика у справах про їх стягнення. Розроблено пропозиції по вдосконаленню механізму нарахування і стягнення процентів та пені в господарських правовідносинах.

Ключові слова: зобов'язання, проценти, неустойка, пеня, користування чужими грошовими коштами.

В умовах складної економічної ситуації в державі актуальним видається питання належного виконання грошових зобов'язань та механізму відновлення прав кредиторів у випадку порушення таких зобов'язань. Положення актів вітчизняного законодавства містять широкий спектр механізмів регулювання даної сфери суспільних відносин, наприклад: сплата процентів за користування чужими грошовими коштами, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами (ч. 1 ст. 536 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України, ЦК)); сплата суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (ч. 2 ст. 625 ЦК України); сплата пені як неустойки, обчислюваної у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України) тощо. Питання процентів та пені висвітлені у значній кількості навчальних та наукових джерел з цивільного та господарського права (наприклад, наукові роботи О. П. Печеного, О. І. Шаповалової, З. Ф. Таткової та інших вчених-юристів), а справи щодо їх стягнення є чисельними у практиці господарських судів. Однак, як серед науковців-юристів, так і в судовій практиці, відсутні єдині підходи щодо розуміння правової природи процентів та пені, їх співвідношення, що зумовлює існування різної судової практики в аспекті їх стягнення. Наведене зумовлює актуальність наукового дослідження за обраною темою. Метою даної наукової статті є обґрунтування узгодженості між правовою природою процентів, пені, та підставами їх нарахування і стягнення в господарських правовідносинах. Завданнями даної наукової статті є аналіз правової природи процентів, пені в господарських правовідносинах, розробка пропозицій по вдосконаленню механізму їх нарахування і стягнення в господарських правовідносинах. Об'єктом дослідження даної наукової статті є зобов'язальні правовід-

носини в цивільному та господарському праві України, а предметом – правовідносини у сфері нарахування та стягнення процентів та пені в господарських правовідносинах.

У юридичній літературі можна зустріти різні точки зору з питань процентів, за ст. 536 ЦК України, та процентів за ч. 2 ст. 625 ЦК України. Так, автори науково-практичного коментаря до ЦК України за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, зазначають, що проценти, про які йдеться у ст. 536 ЦК, слід відрізнити від процентів, які сплачує боржник, котрий прострочив виконання грошового зобов'язання відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК. Якщо перші є платою за користування чужими грошовими коштами, яка може і не встановлюватися договором між фізичними особами, то другі є один із видів санкцій, що підлягають обов'язковій сплаті у розмірі трьох процентів річних від простроченої суми. Інший розмір процентів може бути встановлений договором або законом, проте боржника не може бути звільнено від сплати цієї суми [1, с. 37]. О. І. Шаповалова, зазначає, що при порушенні грошового зобов'язання проценти розглядаються у двох аспектах: 1) стягнення процентів-зростання розглядається як виконання зобов'язання у натурі; 2) стягнення процентів, що спеціально встановлені на випадок порушення грошового зобов'язання (пропонується їм надати назву – проценти-лихва), розглядається як самостійна міра відповідальності, або, у виняткових випадках, якщо про це зазначено у законі або договорі, як відшкодування збитків, або як неустойка [2, с. 4]. Автори науково-практичного коментаря до ЦК України за редакцією В. В. Богатиря в коментарі до ст. 536 ЦК України вказують, що серед актів цивільного законодавства, якими визначено розмір процентів за користування чужими грошовими коштами, можливо визначити безпосередньо Цивільний кодекс України. Надалі як приклади приводяться положення ч. 2 ст. 625 ЦК України, ч. 1 ст. 1048 ЦК України [3, с. 479]. Варто зауважити, що положення про проценти (ст. 536 ЦК

України), міститься в Главі 48 ЦК України «Виконання зобов'язання», а стосовно процентів річних за ст. 625 ЦК України, то в самій ч. 2 цієї статті ЦК України мова йде про проценти, що підлягають сплаті у випадку прострочення виконання зобов'язання, а ст. 625 ЦК України міститься в Главі 51 ЦК України «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання». Тож доцільно вести мову про проценти, які сплачуються за користування чужими коштами, що має місце при відсутності порушення зобов'язання (ст. 536 ЦК України) (наприклад, як плата за користування коштами за договором позики – ч. 1 ст. 1048 ЦК України, як палата за користування безпідставно одержаними чи збереженими грошима – ч. 2 ст. 1214 ЦК України), та про проценти, які належить сплачувати у зв'язку саме з порушенням зобов'язання (ч. 2 ст. 625 ЦК України). В даному аспекті варто погодитись з позицією, викладеною в п. п. 6.1. постанови пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань», що проценти річних, про які йдеться у частині другій статті 625 ЦК України, необхідно відрізнити від процентів за користування чужими коштами, передбачених статтею 536 названого Кодексу. Стягнення процентів річних є заходом відповідальності за порушення грошового зобов'язання і одночасно, як зазначалося, способом захисту майнового права та інтересу кредитора, тобто зобов'язанням сплатити кошти, тоді як проценти, зазначені у статті 536 ЦК України, – це плата за користування чужими коштами, в тому числі безпідставно одержаними, збереженими грошми (стаття 1214 ЦК України) [4]. З огляду на вказане, положення речення першого ч. 3 ст. 693 та абз. 1 ч. 5 ст. 694 ЦК України в контексті відсотків за користування чужими грошовими коштами мали б відсилати не до ст. 536 ЦК України, а до ч. 2 ст. 625 ЦК України. В роботах деяких науковців-юристів, вказаних вище, проценти визначені як один із видів санкцій (мова про проценти ст. 625 ЦК України) [1, с. 37], як самостійна міра відповідальності, або, у виняткових випадках, якщо про це зазначено у законі або договорі, як відшкодування збитків, або як неустойка [2, с. 4]. Тому доцільним є визначення співвідношення процентів та неустойки, зокрема, пені. З абз. 4 п. п. 2.1. постанови пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» випливає, що стягнення пені за невиконання грошового зобов'язання не виключає можливості покладення на боржника також і відповідальності, передбаченої частиною другою статті 625 ЦК України за невиконання грошового зобов'язання. А в п.п. 4.1. наведеної постанови пленуму передбачено, що сплата трьох процентів річних від простроченої суми (якщо інший їх розмір не встановлений договором або законом), так само як і інфляційні

нарахування, не мають характеру штрафних санкцій і є способом захисту майнового права та інтересу кредитора шляхом отримання від боржника компенсації (плати) за користування ним коштами, належними до сплати кредиторів [4]. Схожим чином відображено розуміння суті та співвідношення пені й процентів і в Аналізі практики застосування ст. 625 Цивільного кодексу України в цивільному судочинстві [5, с. 29], Інформаційному листі Вищого господарського суду України від 17.07.2012 № 01-06/928/2012 «Про практику застосування Вищим господарським судом України у розгляді справ окремих норм матеріального права» [6]. В постанові Вищого господарського суду України від 16.03.2016 у справі № 922/1056/15 наведеної суд дійшов висновку, що у розумінні зазначених норм (ч. 3 ст. 692 та ст. 625 ЦК України – курсив мій) проценти є платою за весь час користування грошовими коштами, що не були своєчасно сплачені боржником. При цьому, договором може бути встановлено лише інший розмір процентів річних, а не інший спосіб їх обчислення. Суд касаційної інстанції погодився з місцевим господарським судом, що проценти за користування чужими грошовими коштами, які за умовами договору нараховуються за кожен день прострочення виконання зобов'язання, за своєю правовою природою, ураховуючи спосіб їх обчислення за кожен день прострочення, підпадають під визначення пені, яка також нарахована відповідачем у розмірі двох облікових ставок НБУ від несплаченої покупцем суми за кожен день прострочення, що не узгоджується з положеннями статті 61 Конституції України, за змістом якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Аналогічна правова позиція викладена в постановках Верховного Суду України від 12.12.2011 у справі № 07/238-10, від 24.12.2013 у справі № 8/5025/1402/12, від 01.07.2014 у справі № 11/5026/1925/2012 [7]. У вищевказаних постановках Верховного Суду України, узагальнено, що ключовим є момент, що договором може бути встановлено лише інший розмір процентів річних, а не інший спосіб їх обчислення (тому, якщо спосіб обчислення процентів за користування чужими грошима такий самий, як і спосіб обчислення пені (приклад: процент за кожен день), то такі проценти підпадають за своєю правовою природою під визначення пені. Такі ж висновки відображені і у постановках Вищого господарського суду України від 10.12.2013 у справі № 910/5199/13 [8], від 14.02.2012 у справі № 07/238-10 [9]. Однак, існує і протилежна практика Вищого господарського суду України: так в постановках наведеного суду від 25.09.2012 у справі № 32/5005/3471/2012 [10] та від 24.11.2015 у справі № 908/468/15-г [11] суд касаційної інстанції визначив обгрунтованим обрахування процентів за користування чужими грошовими коштами способом, що ідентичний пені – за кожен день прострочення виконання, без поширення на ці категорії правової природи пені.

Відповідно, обґрунтовано постає питання: в який спосіб слід визначати проценти за користування чужими грошовими коштами, щоб не було плутанини з пенею за способом розрахунку? Просте вказування, що проценти мають визначатись як «річні», а пеня як плата «за кожен день» нічого не прояснить, оскільки при зверненні до суду розрахунок суми процентів за користування чужими грошовими коштами у зв'язку з порушенням зобов'язання також здійснюється через визначення процентів за кожен день користування такими коштами та множенням цього показника на кількість днів такого користування. Тому, критерієм диференціації при стягненні процентів та пені, має бути не спосіб їх визначення (розрахунку), а чітке окреслення предмету та підстави стягнення: 1) процентів за користування чужими грошима – як плати за користування грошима при відсутності порушення зобов'язання чи як плати за користування безпідставно одержаними чи збереженими грошима; 2) процентів за користування чужими грошима – як плати за користування грошима, що має місце при порушенні зобов'язання; 3) пені – як неустойки у випадках порушення зобов'язання. При цьому, не має значення яким саме способом обчислюються такі проценти (сума за день тощо). Безперечно видається доцільність і внесення змін та доповнень до чинного ЦК України, зокрема в положення речення першого ч. 3 ст. 693 та абз. 1 ч. 5 ст. 694 ЦК України в контексті відсотків за користування чужими грошовими коштами: пропонується кореспондування їх положень з приписами ст. 625 ЦК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзебри (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. II. – 1088 с.
2. Шаповалова О. І. Проценти у грошових зобов'язаннях (цивілістичні аспекти) [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Шаповалова Ольга Іванівна ; Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 20 с.

3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. [тест] Станом на 1 травня 2012 р. / За заг. ред. В. В. Богатиря – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 1024 с.
4. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14 // Вісник господарського судочинства. – 2014 р. – № 1, стор. 22.
5. Аналіз практики застосування ст. 625 Цивільного кодексу України в цивільному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – № 7 (167). – 2014. С. 27-39.
6. Про практику застосування Вищим господарським судом України у розгляді справ окремих норм матеріального права : інформаційний лист Вищого господарського суду України від 17.07.2012 № 01-06/928/2012 : Верховна Рада України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_928600-12/paran35#n35 – Заголовок з екрана.
7. Постанова Вищого господарського суду України від 16.03.2016 у справі № 922/1056/15 : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56514250> – Заголовок з екрана.
8. Постанова Вищого господарського суду України від 10.12.2013 у справі № 910/5199/13 : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35985420> – Заголовок з екрана.
9. Постанова Вищого господарського суду України від 14.02.2012 у справі № 07/238-10 : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21432971> – Заголовок з екрана.
10. Постанова Вищого господарського суду України від 25.09.2012 у справі № 32/5005/3471/2012 : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26166563> – Заголовок з екрана.
11. Постанова Вищого господарського суду України від 24.11.2015 у справі № 908/468/15-г : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54461949> – Заголовок з екрана.

Сергиенко Наталья Артуровна **ПРОЦЕНТЫ И ПЕНЯ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ,** **ПРОБЛЕМАТИКА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ВЗЫСКАНИЯ**

В научной статье проанализировано правовую природу процентов и пени в хозяйственных правоотношениях. Автором рассмотрены отдельные аспекты законодательного регулирования процентов и пени, судебная практика в делах об их взыскании. Разработано предложения по усовершенствованию механизма начисления и взыскания процентов и пени в хозяйственных правоотношениях.

Ключевые слова: *обязательство, проценты, неустойка, пеня, пользование чужими денежными средствами.*

Sergiienko Nataliia **INTEREST AND FINE: SOME QUESTIONS OF LEGAL NATURE,** **PROBLEMS OF DIFFERENTIATION AND RECOVERY**

The legal nature of interest and fine has been analyzed in the article. Some aspects of legislative regulation of interest and fine, judicial practice in the cases of theirs recovery have been considered by the author. The offers how to improve the mechanism of interest and fine calculation and recovery in commercial relationships have been worked out.

Keywords: *obligation, interest, forfeit, fine, using foreign monetary funds.*